

Oflu Hocaların Yetiştikleri Medreseler, Talebe ve Medrese Sayılarına İlişkin Bazı Rivayetlerin Analizi

Mustafa Tunçer*

Öz

Yaklaşık son üç asırlık dönemde adından sıkça ve sitayişle bahsedilen ve bu çalışmaya konu olan 'Ofllu Hoca'lardan kasıt, günümüzde Trabzon'un Of ilçesinden olan hocalar, Of'un hemen her köyünde bir veya bazı köylerinde birkaç tane bulunan medreselerinde eğitimini almış din âlimleridir. Onların yetiştiği medreseler de nicelik ve nitelik yönünden en az onlar kadar şöhrete sahip olmuştur. Ancak medreselerin sayısına ilişkin başta 1869 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi olmak üzere daha sonraki diğer bazı kaynaklarda yer alan abartılı rakamlar dikkat çekmektedir. Bu çalışma 'Ofllu Hoca' diye tanımlanan kişilerin ayırt edici vasıflarını, yetiştiği ortamı ve ünü Anadolu'nun her tarafına yayılan bu ilim vadisindeki medreselerin sayısal tespitini yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 'Ofllu Hoca', Medrese, Müderris. Medrese Sayıları.

Madrasas of Graduated of Ofllu Hodjas, Number of Students and Analysis of Some Rumors on Numbers of Madrasas

Abstract:

Ofllu Hoca that have been mentioned about their names frequently and with praise in the last three centuries were born in Of (Trabzon) (now Of, Çaykara, Dernekpazarı and Hayrat). They are religious scholars who have been trained in madrasas in a few villages in almost every village or some. In terms of quantity and quality these madrasas where they were grown up with at least his reputation. However, Madrasas are exaggerated noteworthy figures on the number of madrasas in "Trabzon Vilayet Salnamesi" and some books. The purpose of this study is to clarify 'Ofllu Hoca's the distinctive qualifications, the region where they have been trained and to determine the number of madrasas which their reputation spreaded over Anatolia.

Keywords: Ofllu Hoca, Madrasa, Teacher of Madrasa, Numbers of Madrasas.

Giriş

Genel anlamda milletlerin gelişmişliği eğitim düzeyleriyle doğru orantılıdır. Eğitim sayesinde ulaşılan bilgi ve becerinin milletlerin yaşamında en verimli düzeyde kullanılması, o

* Yrd.Doç.Dr., Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü. E-Mail: mustafatuncer061@hotmail.com

milletlerin kültürel alandaki gelişmişliğinin bir ölçüsü olarak değerlendirilir. Bu bağlamda Osmanlı Döneminden günümüze eğitim alanındaki faaliyetlerde zaman zaman aksamalar olsa da halkın eğitim faaliyetlerine katıldığı, özellikle son üç asırda bu alandaki faaliyetlere ilişkin arayışın, yetişen ilim adamları ve ortaya konan ilmi eserlerle daha fazla arttığı söylenebilir. Bu anlamda Trabzon yöresi ve özellikle Trabzon'un Of ilçesi daha çok kendinden söz ettirmiştir.

Bu bağlamda tarihi kaynaklar incelendiğinde, Trabzon ilinin kadim ilçelerinden biri olan Of ilçesindeki medreselerde yetişen '*Oflu Hoca*' namıyla şöhret bulmuş çok sayıdaki ilim adamları dikkat çekmektedir. Hudekzâde Numan Efendi (1860-1922), Gargar Müslim Efendi (1851-1938), Kagoşim Efendi (?), Çalekli Dursun Efendi (1883-1977), Mehmet Rüştü Aşıkutlu (1901-1980), Hacı Hasan Efendi (1909-1982) gibi meşhur âlimler bunlardan sadece birkaçıdır.

Girişkenlik, inatçılık, tez canlılık, esprituél tavır ve davranışları nedeniyle diğer ilçe halklarından farklı oldukları hemen fark edilebilen Of ilçesi, tarihi konum itibariyle Trabzon merkez sancağının doğusunda, Lazistan sancağının¹ sınırında, Solaklı ve Baltacı² derelerinin denize döküldüğü kısımda, iki vadiden oluşan eski bir yerleşim yeridir. (Sami, h. 1316, s. 1091)

1948 yılında Of'tan ayrılarak ilçe yapılan Çaykara, gerek şer'i ve gerekse pozitif ilim dallarında ülkeye hizmet vermiş ilim adamları yetiştiren bir ilçedir. Nüfusunun az ve yerleşim yerinin küçük olmasına rağmen yetiştirdiği çok sayıda hocaları, ülke yönetiminde görev alan devlet adamları, bürokratları ve turistik Uzungöl beldesi ile sesini yurt sathına hatta dünyaya duyurmuştur.

'*Oflu Hoca*'lar 18. asırdan beri yörede devam eden medrese eğitimini en üst seviyede sürdürmüş, Cumhuriyetin ilk yıllarında medrese eğitiminin askıya alınmasıyla belli bir dönem inkıtaa uğramışsa da 1950'li yıllara kadar bu geleneği devam ettirmiştir.

Bu bölgede çok sayıda medrese olduğu, yıllardır başarılı bir şekilde hizmet verdikleri bilinmesine rağmen bu medreselerin bulunduğu yörenin gerek nüfusu ve gerekse yüzölçümü itibariyle hiç de mütenasip olmayan 350 adet medreseden söz edilmektedir. İlk bakışta abartılı olduğu intibamı veren bu rakamın araştırılması ve gerçeği yansıtıp yansıtmadığının belirlenmesine yönelik yaptığımız ilk araştırmada bu bilgi kaynağının 145 yıl önce hazırlanmış olan 1869 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi (c. I, s. 173.) olduğu görülmüştür. Salname

¹ 120 km uzunluğunda ve 25-30 kilometre genişliğinde üç kazası (Rize, Atina ve Hopa), altı nahiyesi, 364 köyü ve 138.467 nüfusu olan Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki yerleşim yeri. Az sayıda Rum'un dışında bu sancakta Müslümanlar ve Lazlar yaşamaktaydı. (Sami, 1316 h. s. 981)

² Solaklı Deresi, Haldizen ve Soğanlı dağlarının güney eteklerinden doğar. Haldizen ve Ogene derelerinin Sinek Tepesinin doğusunda birleşmesiyle oluşur. Kuzeye doğru akan ve Of ilçe merkezinden Karadeniz'e dökülen Solaklı Deresi Trabzon ilinin uzunca akarsularından biridir. Baltacı Deresi ise, Kirazlı dağlarında 2.662 metrede doğan Maki Suyu ve bu dağın batısındaki Baltacı Deresinin birleşmesiyle oluşur. Of ilçe merkezinin doğusundan denize dökülür.

üzerinde yaptığımız daha detaylı araştırmada medrese sayılarından farklı olarak değişik alanlardaki bilgi detaylarında ve özellikle tablo halinde sunulan verilerde toplama hatalarının küçümsenmeyecek derecede olduğunu tespit ettik.

Bu makalede, *Oflu Hoca*'nın kavramsal tanımı yapıldıktan sonra bazı kaynaklarda ve sözlü kültürde ifade edilen aşırı sayıdaki medresenin Of'ta olamayacağını analizi yapılarak bölgedeki gerçek medrese sayıları (isim-yer belirterek) ikna edici bilgi ve yorumlarla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Oflu Hoca Kimliği

Ofluların komşu il ve ilçe halklarından farklı hasletlere sahip oldukları Trabzon iline ait salnamede şu şekilde ifadesini bulmaktadır: “*Oflular kendilerine mahsus bir takım adât ve evsaf ile teşekkülât-ı uzviyeleriyle komşuları olan ahaliden pek kolay tefrik olunurlar. Bu adamların şahsiyet ve hüviyetlerini pek eski bir zamandan beri muhafaza edip kendi âlemlerinde kendilerine mahsus evsaf ile yaşamakta oldukları malumdur.*” (Trabzon Salnamesi 1869, c. III, s. 147.)

Of, Osmanlı döneminde Trabzon sancağına bağlı nispeten büyük bir ilçe idi. Cumhuriyet döneminde daha önce bucak veya nahiye statüsünde olan bölgelerden 1948 yılında Çaykara, 1990 yılında da Hayrat ve Dernekpazarı Of'tan ayrılarak ilçe statüsü kazandı. ‘*Oflu Hoca*’ söz konusu bu ilçelerin merkez ve özellikle köylerinde yer alan medreselerinde yetişmiştir. Bu çevre daha çok, okuma-yazma oranı yüksek ve mütedeyyin insanlarıyla tanınmıştır.

Trabzon Sancağı fethedildiğinde bu sancakta Giresun ve Kürtün dışındaki yerleşim birimlerinde herhangi bir Müslüman yaşadığına dair bir kayda rastlanmamıştır. (Bostan, 1997, s. 19.) Dolayısıyla Of ve Çaykara yöresinde fetihten önce Müslümanların yaşamadığı ve fetihten sonra ise pek çok Müslüman Türkün bu yöreye yerleştiği görülmüştür.³ Hasan Umur'un 921/1515, 961/1554 ve 991/1583 yıllarına ait tahrir defterlerinde yaptığı incelemelerde bu yöredeki Müslüman ve Hıristiyan nüfus sayısının kısa sürede Müslüman nüfusun aşırı derecede arttığı görülmektedir. (1515 yılı: 2352 Hıristiyan, 50 Müslüman; 1554 yılı: 2729 Hıristiyan, 359 Müslüman, 1583 yılı: 3115 Hıristiyan, 976 Müslüman.) 1461 yılından 1515 yılına kadar geçen süredeki Müslümanlaşmanın oransal değeri % 2, 1554 yılında % 13 ve 1583 yılında % 32 civarındadır. (1951, ss. 5-62.) 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise ilçenin tamamına yakını (90 hane hariç) Müslüman olmuştu. (Umur, 1956, ss. 26-27.)

³ 16. asrın sonlarında Müslüman nüfusun büyük bir ekseriyetinin dışardan geldiği arşiv belgelerinin değerlendirilmesi sonucunda anlaşılmaktadır. (Bostan, 1974, s. 17.) Geriye kalan az sayıdaki müslümanın, bölgenin yerli halkı olduğu ve bunların ihtida ederek Müslüman oldukları görülmektedir. (Bostan, 1997, s. 19.)

Yörenin ihtida hareketine en önemli katkıyı sağladığı rivayet edilen ve kaynaklarda Maraş'tan geldiği ifade edilen Osman Efendi ve iki kardeşidir.⁴ Bu nedenle yöreye gelip İslam'ı yayma faaliyeti içerisinde bulunan ve artık Oflu olan bu kişiler Of'un ilk âlimleri olarak zikredilebilir.

Maraşlı Osman Efendi'nin yörenin İslamlaşmasında yaptığı katkıların yanı sıra Osmanlı devletinin iskân politikaları çerçevesinde Müslüman Türk âlimlerinin bölgeye yerleştirilmesinin de İslamlaşma sürecine büyük bir etkisinin olduğunu (Umur, 1949, ss. 5-6; Bostan, 1997, s. 21.) ifade etmek gerekir.

Of yöresinin ilmi seviyesi, Anadolu'nun diğer bölgelerine göre yüksek düzeyde olduğu tarihi kaynaklarda da ifadesini bulmaktadır. 1892 tarihli Trabzon Vilayet Salnamesi'nde⁵ Of'un bu alandaki farklılığı şu şekilde ifade edilmektedir: "*Of kazası ahalisi ale'l-umum zeki ve fatin olup istidat ve kabiliyet-i fitriyeleri bir derece-i farikadır. Of kazası öteden beri büyük büyük âlimlere cilvegâh-ı zuhur olmuş bir yerdir. Buranın ahalisi öteden beri tahsil-i uluma olan meyil ve rağbetlerini hala muhafaza etmekte ve bu sayede dâhili kazada mevcut medreselerde bührdar-ı feyz-i ilim ve irfan olmuş birçok ulema yetişmektedir.*" (Trabzon Salnamesi, 1892, c. XIV, s. 210.)

Of-Çaykara/Solaklı vadisi Osmanlı'nın özellikle son üç asrı ile Cumhuriyetin ilk yıllarında çok sayıda ilim adamı ve bürokrat ile adını dünyaya duyurmuştur. 5. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay (1900-1982)'dan, ünlü tarihçi Prof. Osman Turan (1914-1978)'a; ve Sultan Abdülhamid'i eleştirdiği için Erzurum'a sürgüne gönderilen Mandan Hoca (-ki Mehmet Akif Safahat adlı eserinde 6 sayfa kendisinden sitayişle söz eder-)'dan (Albayrak, H., 1986, ss. 94-97; 2008, ss. 263-265.) "Genelleştirilmiş İzafe Teorisi" adlı teziyle bilim dünyasında adından söz ettiren atom bilgini Prof.Dr. Behram Kurşunoğlu (1922-2003)'na, Of ulemasının reisi sıfatıyla dönemin Cumhurreisi Gazi Mustafa kemal Paşa ile tartışması sırasında kılık-kıyafet inkılabı (şapka giyenlerin kâfir olacağına) dair eleştirilerini çekinmeden ifade eden Hacı Feriâd Efendi (1886-1929)'den (Albayrak, H., 1986, ss. 76-77; 2008, ss. 222-229; Yavuz, 1995, c. XII. S. 413) medreselerin kapatılıp 3 mart 1924 tarihli "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ile Maarif Vekaletine bağlı İmam-Hatip Okulları açılması üzerine bu kararı beğenmeyip bir şekilde Atatürk ile görüşmesi neticesinde ilk Kur'an Kursunu açan Reisu'l-Kurra Mehmet Rüşti

⁴ Bu konuda en eski bilgi Şakir Şevket'in "Trabzon Tarihi" adlı eserinde yer almaktadır. "*Maraş ulemasından Osman Efendi namında bir zat Bayburt tarihiyle her nasılsa oraya düşerek biraz tazyik olunmuş ise de rehber-i hidayet-i ilahiye ile en muteber papazları iskât-u ilzama (susturma) muvaffak olarak ahalinin ve papazların ekserisi kabul-i din-i mübin eyledikleri mukayyedir.*" (Şevket, 2013, s. 96.)

⁵ Genellikle geçmiş yıllara ait önemli olayları özetleyen ve ait olduğu yılın kurumları, hâl tercümeleleri, gelir ve giderleri, ekonomik yapısı, eğitim-öğretimi, nüfusu, coğrafyası vb. çeşitli konularda en son durumu kısaca bildiren ve birinci elden kaynak olma özelliğini taşıyan sâlnâmeler, resmi olarak devlet, nezaret ve vilayet sâlnâmeleri olarak üç şekilde çıkarılmıştır. Devlet salnameleri ilk kez 1847 yılında çıkmış ve imparatorluğun yıkılışına kadar 68 adet yayınlanmıştır. Vilayet salnameleri arasında ilk olarak 1865'te Trabzon Vilayet Salnamesi çıkarılmıştır. (İA, 1964, c. X, s. 134.)

Aşıkutlu'ya (Albayrak, H., 2008, ss.281-289; Aşıkutlu, 1991, c. IV, s. 6; Günaydın, 2008a, ss. 121-154.) kadar yetişen pek çok önemli isim hep bu topraklarda yetişmiştir.

'Oflu Hoca' veya 'Of uleması' diye namı yayılmış olan Of ve Çaykara yöresindeki âlimler genelde Karadeniz insanının çalışkanlığı, cesareti, zekâsı ve espritüel konuşma tarzı gibi özelliklere sahip oldukları değişik platformlarda dillendirilmektedir. Son yıllarda daha önce kazandığı kariyerinden güç kaybetmiş olsa da hem dini hem de sair ilmî branşlarda yetişen şahıslarla bu derin mirası devam ettirdiği müşahede edilmektedir. Bölge insanının ilme, eğitime verdiği önemin, meseleleri çözmede takındığı tavrın, hayata tutunma ve zorlukları aşmada sergilediği becerinin temelinde bu saygın din adamlarının aştığı insan sevgisi ve bilim aşkının olduğu ifade edilebilir.

Aslında 'Oflu Hoca'yı 'Oflu Hoca' yapan temel özellik, öncelikle taviz vermeden varlığını onunla kaim gördüğü "İslami ahlak ve değerleri" sarsılmaz bir tavırla müdafaa etmesi ve sonra da bu değerleri özgüvenle ve nev-i şahsına münhasır sunumuyla ifade etmesidir.

Trabzon'un fethinden sonra Of'un da Osmanlı topraklarına katılmasıyla, Trabzon Rum İmparatorluğu döneminde dünyanın birçok tarafına, manastırlarında Hıristiyan din adamı yetiştirip gönderen Of (ve Çaykara) bölgesi,⁶ fetihten sonra da aynı yoğunlukta medreselerle donatılmış, Müslüman âlimlerin, hocaların yetiştiği bir yer olmuş ve bu hocaları ülkenin her tarafına hatta Anadolu sınırlarının dışına göndermiştir. (Düzenli, 2006, . 64) Bunun bir örneği çeşitli yurtiçi müderrislik görevlerinden sonra birinci sınıf Liva, Priştina Sancağı (Kosova Eyalet Merkezi) Müftülüğü ve aynı anda vekâletle bölgenin Naibliği görevini yürüten Çaykaralı (Zeleka/Taşören) Hudekzâde Numan Vehbi Efendi'dir. (Ertan, 2012, ss. 20-29.)

Of-Çaykara bölgesinin İslamiyet'i kabul edişinden itibaren yaklaşık yüz yıllık bir dönem zarfında dini ilimlere ait faaliyetler açısından aydınlatıcı bir bilgi mevcut değildir. Şüphesiz bu yıllara ait bilgi eksikliğinin, o yıllarda bu alanda ilmi faaliyetlerin olmadığını göstermez. Dahası bölgenin tarihi ve kültürel birikimi göz önünde tutulduğunda ve az önce de ifade edildiği gibi Hıristiyan din adamı yetiştirmiş bir bölge olarak elbette ilmi faaliyetlerin olmaması düşünülemez.

Of kazası daha önce değilse bile, 18. yüzyılın ortalarında dini eğitim ve öğretim konusundaki uzmanlarıyla, Anadolu'nun diğer kırsal yöreleriyle karşılaştırılmayacak ölçüde ünlenmişti. 1750-1762 yılları arasında Kırım'da Fransa konsolosluğu olarak görev yapan M. De

⁶ Trabzon'un Osmanlılar tarafından fethinden önce Of bölgesinde Hıristiyan halkın yaşadığı yüzyıllar boyu bu bölgedeki kiliselerde Hıristiyan din adamlarının eğitim aldığı ifade edilmektedir. Nitekim bu yörede söz konusu bu fikri teyit edecek kilise harabelerine rastlamak mümkündür. Örneğin o dönemde Of'a bağlı olan Hayrat ilçesi Yarı (Yığa) köyünde Rum kilisesi vardı. Üstelik bu kilisenin Trabzon ve çevresindeki Rumlar üzerinde önemli bir etkinliği söz konusu olup yılda bir iki kez her taraftan gelen Hıristiyan Rumların bu kilisede ayin yaptığı rivayet edilmektedir. (Umur, 1949, s. 14, 30; Bostan, 1994, s. 19.) Bir diğer kilise de yine o dönemde Of'a bağlı olan Dernekpazarı Güney Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Ancak zaman içerisinde bu kilisenin çok az bir kalıntısı günümüze kadar gelmiştir. (Bkz., Günaydın, 2008a, s. 104.)

Peysonnel, Karadeniz kıyısındaki ticaret faaliyetlerine ilişkin çalışmasında 1750'deki koşullara atıfta bulunarak Of kazasının bilgiyle donanmış çok sayıda *Kanun Adamı*'na sahip olmasıyla ünlendiğini belirtmektedir. (Meeker, 2002, s. 156.)

'*Oflu Hoca*' diye tabir edilen ilmiye sınıfının çoğunluğunu aslında nüfus itibariyle Of'un ancak dörtte biri kadar olan Çaykara yöresi âlimleri oluşturmuştur. O dönemde Çaykara, Dernekpazarı ve Hayrat Of'a bağlı köy veya bucak statüsünde olduğundan dolayı '*Oflu Hoca*' ismi tüm bu ilçeleri kapsayan Of ilçesi için kullanılmıştır. Araştırmacı yazar Sadık Albayrak'ın Sultan Abdülhamid döneminin sonlarından Cumhuriyetin ilanına kadar geçen zaman dilimi hakkında Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Müftülüğü Arşivi'nde yaptığı araştırmada, 54 Trabzonlu müderris arasında 21 Oflu âlimin 13'ünün Çaykara ilçesine bağlı köylerde doğmuş oldukları tespiti (2002, ss. 303-313.) bu görüşü teyit etmektedir.

Of'taki Medrese Sayıları

Osmanlı Devleti'nin geleneksel eğitim kurumlarından olan medreseler,⁷ Trabzon merkezde ilk olarak şehrin fethinden sonra kurulmaya başlanmış olup 1881 yılına gelindiğinde sayıları dokuza ulaşmıştır. Bunlar; 1-Fatih, 2-İmaret, 3-İskenderpaşa, 4-Hamza Paşa, 5-Zeytinlik, 6-Çarşı Camii, 7-Müftü Camii, 8-Pazarkapı, 9-Saraçzâde Medresesidir. (Demircioğlu, 1996, s. 37.)

1869 tarihli Trabzon Salnamesine göre 1869'da Of'taki mevcut medrese sayısı 350'dir. Aynı salnamede Of hariç tüm Trabzon vilayetinde ise 397 medrese olduğu ifade edilmektedir. Her ne kadar Of ilçesi medrese geleneğinin yoğun bir şekilde yürütüldüğü bir merkez olsa da nüfusu ve köy sayısı düşünüldüğünde bu sayının oldukça abartılı olduğu anlaşılmaktadır. Zira aynı salnamedeki köy sayısı 108 (c. I, s. 141) ve aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi cami sayısı da 139 iken her bir köyüne ortalama üçten fazla medrese düşmektedir ki, bu normal şartlarda kabul edilebilir bir durum olmasa gerektir. Öte yandan aynı salnameye göre toplam 6.000 Müslüman haneye sahip olan Of'un erkek nüfusu da 22.825 olarak verilmektedir. Medreselerde yalnızca erkek öğrencilerin öğrenim görmesinden hareketle toplam nüfus medrese sayısına bölüldüğünde ortalama 65 öğrenciye bir medrese düşmektedir ki, bu veriye göre de 350 rakamının çok yüksek bir rakam olduğu ortaya çıkmaktadır. Basit bir matematiksel hesapla

⁷ İlk Osmanlı medresesi, nitelikli bir kadro oluşturmak ve özellikle kadınları yetiştirmek üzere, ikinci Osmanlı padişahı Orhan Gazi tarafından 1331'de İznik'te kurulmuş ve bu medreseye meşhur ulemadan Davud-i Kayseri tayin edilmiştir. (Bkz., Uzunçarşılı, 1988, s.1; Baltacı, 1976, s.15.) Osmanlı dönemindeki medreseler, genel medreseler ve ihtisas medreseleri olmak üzere ikiye ayrılırdı. Genel medreseler, uzmanlaşma kaygısı olmayan, mezunlarının kadı, müderris, müftü, hoca olduğu genel nitelikli medreselerdir. Bu medreselerde dini (nakli) bilimler eksen olmak üzere akli bilimler aynı programlar içinde yer almaktaydı. İhtisas medreseleri ise, İlahiyat, Edebiyat, Hukuk, Tıp, Matematik, Tabiat Bilimleri gibi belirli alanlarda ihtisaslaşmayı amaçlayan medreselerdir. (Doğan, 2012, s. 137.) İhtisas medreseleri üç ayrı dalda teşekkül ettirilmiştir. Bunlar; *Dâru'l-Hadisler*, *Dâru'l-Tıblar* ve *Dâru'l-Kurralar* adıyla şöhret bulmuş medreselerdir. (Baltacı, 1976, ss. 20-22.)

karşımıza çıkan tabloya göre bu kadar çok medresenin bu bölgedeki varlığı olası bir durum arz etmemektedir.

1869 Salnamesine göre eğitimin öncelikli bir faaliyet olarak görüldüğü bu ilim vadisinde var olduğu ifade edilen 350 adet medrese sayısının gerçeği yansıtmadığının izahı birkaç şekilde yapılabilir:

1) Bu sayıya sıbyan mektepleri ilave edilmiş olabilir.

2) Arapçada sıfırın karşılığı olarak kullanılan noktanın, sehven 35'in yanına konmasıyla sayı 35'in on katı olan 350'ye çıkmış olabilir ki, ilçenin o dönemki nüfusu ve köy sayısı düşünüldüğünde 35 rakamı çok daha makul görünmektedir.

3) Resmi medrese hocası olmamalarına rağmen icazetli bazı hocaların evlerinin bir odası ya da bölümü dershaneye dönüştürülmüş mekânlar sayıya ilave edilmiş olabilir ki, çevrede pek çok kişinin bu şekilde ders verdiği yaşlı kişilerce ifade edilmektedir.

Of'un önemli bir ilim merkezi olması yönüyle 350 yerine 35 rakamı bile çevre kaza ve nahiyelere göre önemli bir sayının ifadesidir. Zira o dönemde Trabzon merkezde 9, Vakfıkebir nahiyesinde 11, Sürmene nahiyesinde 8, Akçaabat nahiyesinde 1, Rize kazasında 8 medrese bulunuyordu. Kısacası Of kazası hariç Trabzon sancağına bağlı sözü edilen komşu kaza ve nahiyelerde toplam 37 medrese olduğu aynı salnamede ifade edilmektedir. Hatta Of hariç Karadeniz bölgesindeki (Trabzon, Lazistan, Canik, Gümüşhane) sancaklara bağlı tüm kaza ve nahiyelerde toplam 336 medrese olduğu görülmektedir. Salname dikkate alındığında bu halde bile tüm Karadeniz bölgesindeki medreselerin sayısı tek başına Of'un medrese sayısına ulaşamamaktadır. Yani bu bölgelerdeki toplam 686 medresenin yaklaşık yarısının sadece Of'ta yer aldığı görülmektedir. Bu itibarla 1869 yılına ait salnamede ifade edilen Of'taki 350 medrese sayısının hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Salnamede bu bilginin yer aldığı aynı sayfada Trabzon Sancağına bağlı kaza ve nahiyelerdeki medrese, müderris, cami, mescit, imam, kilise, rahip gibi ayrı ayrı kalemlere ait verilen rakamların bir kısmında toplama hatası yapılması, yukarıda da belirtildiği gibi 350 medrese rakamı üzerinde maddi bir hatanın olma ihtimalinin yüksek olduğunu göstermektedir. Örneğin aynı tablodaki tüm kaza ve nahiyelere ait tablo üzerinde gösterilen mescit sayısı ayrı ayrı toplandığında 254 yerine 264, imam sayısı 581 yerine 576, kilise sayısı 319 yerine 318, mektep sayısı 1.141 yerine 1.114, mekteplerde okuyan çocuk sayısı 35.792 yerine 31.109 olarak yanlış toplanmıştır. (Bkz., Trabzon Salnamesi, 1869, c. I, s. 71.) Benzer yanlışlıklar Canik sancağına bağlı kaza ve nahiyelerdeki cami, medrese, imam gibi farklı sınıflarda verilen rakamların toplamında da ortaya çıkmaktadır. Örneğin bu sancağa bağlı toplam medrese sayısı 146 yerine 449, cami sayısı 449 yerine 223, mescit sayısı 223 yerine 48,

mektep sayısı 657 yerine 651 olarak verilmiştir. (Trabzon Salnamesi, 1869, c. I, s. 73.) Dolayısıyla Of'taki medrese sayısının da böyle bir hata neticesinde yanlış yazıldığını ifade edebiliriz.

Sağlıklı bir kıyaslama yapabilmek ve Of ilçesinin durumunu daha net görebilmek için bölgedeki tüm merkezlerin medrese, müderris, talebe, cami, mescit, imam, hatip, kilise ve rahiplerin sayısına bakmak faydalı olacaktır.

Tablo I: 1869 YILI TRABZON SANCAĞI DİNİ YAPI VE GÖREVLİLERİ									
Kaza ve Nahiyeler	Medrese	Müderris	Med. Öğr.	Ca Mi	Mes Cit	İmam	Hatip	Kilise	Rahip
Trabzun şehri	9	9	174	32	12	38	30	21	19
Vakfikebir nah.	11	11	307	100	-	26	91	-	-
Akçaabat nah.	1	1	55	78	18	29	69	39	41
Vakfisağır nah.	-	1	-	46	5	-	46	27	31
Maçka nah.	-	-	-	24	-	26	22	118	96
Rize kazası	8	6	155	124	29	66	119	3	3
Kuraiseba nah.	1	1	25	25	-	-	25	-	-
Of kazası	350	82	2364	139	150	98	137	6	10
Sürmene nah.	8	8	110	95	18	113	95	16	11
Tirebolu kazası	-	3	-	45	-	45	45	29	14
Görece nah.	3	3	20	29	1	25	22	6	3
Giresun kazası ve Kurik nah.	15	11	215	31	12	50	38	24	18
Keşap nah.	5	4	166	38	2	7	29	6	4
Akköy kazası	7	7	481	34	-	19	34	24	15
Bucak kazası	7	13	140	58	4	30	56	31	21
Perşembe nah.	6	6	233	39	-	1	39	2	2
Ulubey Hapsemena n.	3	3	140	40	3	8	39	24	26
Aybastı nah.	1	1	69	13	-	-	10	7	5
TOPLAM	435	170	4654	990	264	576	946	383	318

Solaklı vadisinde 350 medrese olamayacağını ya da bu rakamın çok abartılı olduğunu gösteren delillerden biri de; bu salnamenin aynı sayfasında var olduğu ifade edilen 82 müderris sayısıdır. Yaygın bir gelenek olarak bu yörede bir medresede bir müderris bulunurken 82 müderrisin olduğu aynı yörede yine bu sayı ile orantılı bir medrese sayısının olması gerekir. Bu medreselerin hepsinin aynı anda aktif durumda eğitime devam ettiği düşünüldüğünde 82 müderrisin 350 medreseyi nasıl idare ettiği de tartışılmaya müsait bir konu olarak ortada

durmaktadır. 82 müderris sayısı ilçedeki medrese sayısının dörtte birine karşılık gelmektedir ki, buradan hareketle medrese sayısının yaklaşık müderris sayısı kadar olduğu ifade edilebilir.

Tablo II: 1888 TRABZON SALNAMESİNE GÖRE OF (VE ÇAYKARA)'DAKİ MEDRESELER							
	Medrese mevkii	Medrese ismi	Tale be		Medrese mevkii	Medrese ismi	Tale be
1	Çarşı	Müftü Efendi	45	22	Ogene-i Ulya	Hacı Şeyhzâde Mustafa Efendi	60
2	Çufaruksa	Bakkalzâde İsmail Ef.	180	23	Ogene-i Süfla	Hacı Tahir Efendi	80
3	Nefs-i Zah	Mehmet Efendi	60	24	Şur Babayoros	Mehmet Efendi	50
4	Akkilisa	Mehmet Efendi	30	25	Şur	Mahmut Efendi	150
5	Zisino	Mehmet Efendi	60	26	Alisinos	Hacı Osman Efendi	30
6	Zisino	İsmail Efendi	80	27	Ğorğoras	Mahmut Efendi	60
7	Zisino	Mahmut Efendi	30	28	Zeleka	Hacı Ahmet Efendi	80
8	Mapsino	Talip Efendi	100	29	Kadahor	Mehmet Efendi	20
9	Hundez	Bakkalzâde Hüseyin E	120	30	Holaysa	İbrahim Efendi	120
10	Maki	Ali Efendi	100	31	Kadahor	Numan Efendi	40
11	Keler-i Ulya	Ahmet Efendi	55	32	Fotinos	Müslim Efendi	70
12	Eskipazar	Ahmet Efendi	30	33	Zeno	Ahmet Efendi	80
13	Hastikoz	Numanzâde Mustafa Efendi	50	34	Hopşera-i Ulya	Hacı Osman Efendi	70
14	Melinoz	Sait Efendi	70	35	Hopşera-i Süfla	Mehmet Efendi	60
15	İşkenaz	Mehmet Efendi	40	36	Hopşera-i Süfla	Hacı İsmail Efendi	60
16	Şinek	Abbas Efendizâde Mehmet Efendi	150	37	Holomakidanos	Mustafa Efendi	60
17	Çoroş	Hacı Mehmet Efendi	60	38	Holomakidanos	Mahmut Efendi	60
18	Anaso Mezraı	Mehmet Efendi	40	39	Kalanas	Şeyh Ahmet Efendi	80
19	Anaso Mezraı	Abdülkerimzade Mehmet Efendi	50	40	Zenozena	Hafız Lokman Efendi	60
20	Mimilos	Müftüzâde Mustafa Efendi	30	41	Holo Mezraı	Holomezraı	40
21	Paçan	Hacı Salih Efendi	100	42	Kondu	Hacı Yusuf Efendi	80

Öte yandan 1881 tarihli Trabzon Salnamesine göre Of'taki medrese sayısı 65 (c. XII, s. 283) ve 1888 tarihli salnameye göre de (c. XIII, s. 259) yukarıdaki tabloda ayrıntısıyla verildiği üzere 42'dir. Aşağıda temas edileceği gibi başka bir kaynakta (Albayrak, S., 2002, ss. 304-312) 1914 yılında Of'taki medrese sayısı 69 olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla 1869 yılı hariç sonraki yıllarda ortaya çıkan medrese sayıları arasındaki farklar anlaşılabilir durumdayken, medrese sayısının bu tarihten 12 yıl sonra 365'den 65'e inmesi izah edilebilir bir durum

oluşturmamaktadır. Bu tarihler arasında 285 adet medresenin ya yıkılmış ya da yakılmış olması gerekir ki, böyle bir ciddi haber yöreye ait hiçbir kaynakta yer almamıştır.

1903 tarihli Maarif Salnamesinde ise⁸ Trabzon merkezde 7, Ordu'da 6, Giresun'da 4, Tirebolu'da 3, Görele'de 6, Canik'te 3, Ünye'de 1, Çarşamba'da 13, Fatsa'da 1, Bafra'da 5, Lazistan'da 5, Hopa'da 5 ve Gümüşhane'de 1 olmak üzere toplam 60 medrese olduğunun (Maarif Salnamesi, 1321/1903, ss. 605-606) kaydı tutulurken ilginç bir şekilde Of'un hiçbir medresesinden bahsedilmemektedir.

1914 yılına gelindiğinde Trabzon il sınırları içerisinde kaza ve köylerde toplam 149 medrese bulunmaktaydı. Bu medreselerin 23'ü Trabzon merkezde, 7'si Akçaabat'ta, 12'si Vakıfkebir'de, 1'i Maçka'da, 37'si Sürmene'de ve 69'u Of'ta yer almaktaydı.(Albayrak, S., 2002, ss. 304-312.)

Medrese Talebe Sayıları ve Eğitimin Durumu

Bu dönemde aktif bir şekilde tedrisata devam eden medreselerin talebe sayıları açısından da (yukarıdaki tablo I'e göre) yörenin durumu incelendiğinde Of kazası lehine bariz bir üstünlüğün olduğu görülecektir. Trabzon Sancağına bağlı Rize'den Ordu iline kadar olan tüm kaza ve nahiyelerde medrese talebe sayısı toplam 2.290 iken, Of kazasında bu rakam 2.364'tür. Yani Of'taki talebe sayısı bu bölgenin toplam talebe sayısının yarısından fazladır. Yine tüm Trabzon sancağı içerisinde 139 cami, 150 mescit, 137 hatip, 191 mektep sayısı ile diğer bölgelerin üstünde yer almıştır.

1888 tarihli Trabzon Salnamesi de Trabzon'un her bir kazasındaki resmi medrese ve talebelerinin sayısına ve müderrislerin isimlerine yer verir. Resmi numaralarına göre 134'den 176'ya kadar sıralanan eski Of kazasındaki 42 medreseden 15 tanesi bugünkü Of (Hayrat dâhil) kasabasında, 27'si de Çaykara (Dernekpazarı dâhil) kazasında bulunmaktaydı. Bu medreselerden Of'a ait olanlarda 1.050, Çaykara'ya dâhil olanlarda 1.840 olmak üzere toplam 2.890 talebe öğrenim görmekteydi. (c. XIII, ss. 127-131.)

⁸ Burada şu hususa kısaca değinmek gerekirse, 1869 Salnamesinde Of'ta 350 medrese, 1888 tarihindeki salnamede 37 medrese olduğu kaydedilirken, 1903 tarihli Maarif Salnamesinde ise Of'taki medreselerden hiç söz edilmemektedir. Buna karşın Trabzon Merkezdeki medrese sayıları birbirine yakın (1869 Trabzon Salnamesine göre 9, 1903 Maarif Salnamesine göre 7 adet) olarak sunulmaktadır. (Bkz., *Trabzon Salnamesi*, 1869, c. I, ss. 70-71; *Maarif Salnamesi* 1321/1903, ss. 605-606.) Trabzon vilayetinin eğitim durumu ile ilgili istifade ettiğimiz kaynaklardan biri olan 1903 tarihli Maarif Salnamesi, Karadeniz bölge genelinde 60 medresenin adları, buldukları yerler, müderrisleri, banileri ve talebe sayılarına varıncaya kadar her türlü bilgiyi ayrıntılı bir şekilde verirken, (bkz., *Maarif Salnamesi*, 1321/1903, ss. 605-606.) daha erken tarihli maarif salnamelerinde en çok medresesi olduğu ifade edilen Of'un hiçbir medresesinden söz edilmemesi dikkat çekmektedir. Bu dönemde etkin bir şekilde eğitimlerine devam eden bu yöre medreselerinin bu salnamede hiçbirisinin yer almamasının en güçlü nedeni unutulmuş olmasıdır.

1914 yılında ise Trabzon il genelinde kayıtlı bulunan toplam 4.085 talebeden 763'ü Trabzon Merkez'de, 557'si Akçaabat'ta, 581'i Vakfikebir'de, 22'si Maçka'da, 680'i Sürmene'de ve 1.482'si Of'taki medreselerde eğitim görüyordu. (Albayrak, S., 2002,ss. 304-312.) Hasan Umur ise Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Of kazasındaki medreselerde

Tablo III: 1914 YILI OF MEDRESELERİ VE TALEBE SAYILARI								
	Adı	Tal.		Adı	Tal.		Adı	Tal.
1	Eskipazar	5	24	Çufaruksa	57	47	Zenozena	9
2	Hundez	19	25	Halman	13	48	Arşela	3
3	Kondu	20	26	Mapsino	37	49	Kalis	3
4	Çalek	12	27	Visir	7	50	Arhançelo	12
5	Haksa	15	28	Çoruk	12	51	Mezire	22
6	Samri	11	29	Mavrand-ı Ulya	29	52	Kondu-i Ulya	23
7	Ukşul	6	30	Mavrand-ı Süfla	14	53	Kondu-i Süfla	10
8	Savan	9	31	Melinoz	19	54	Okşoho	18
9	Rehot	5	32	İşkenaz	8	55	Süleyman (Zisino'da)	51
10	Çivaloz	10	33	Ebuban (?)	28	56	Erşeme (Zisino'da)	34
11	Komanet	7	34	Zariyoz (?)	5	57	Filas	15
12	Harvel	14	35	Ogene-i Ulya	22	58	Zeno (Camii Kebir'de)	18
13	Keler	3	36	Ogene-i Süfla	22	59	Zeno (Aksilsu'da)	14
14	Tervel	6	37	Alisinos	34	60	Fotinos	7
15	Ancibranoz	9	38	Şinek	112	61	Holaysa	61
16	Yalavas	20	39	Şur	23	62	Zeleka	23
17	Foletli	8	40	Bababoroş (?)	41	63	Ğorğoras	36
18	Haşkoz-ıUlya	19	41	Zihono	8	64	Paçan	5
19	Yarakar	8	42	Hopşera-i Ulya	31	65	Anaso	58
20	Yavan	16	43	Hopşera-i Süfla	17	66	Anaso-i Süfla	7
21	Yaranoz	27	44	Makidanos	16	67	Çoroş	81
22	Miço	23	45	Fot	31	68	Şerah	51
23	Balaban	7	46	Kalanas	19	69	Şerah(Şerah Gölü'nde)	37

Bu tabloda yer alan medreselerin 35'ten sonrasında yer alanlar Çaykara medreseleridir.

yaklaşık üç ila dört bin arasında talebenin bulunduğunu belirtmektedir. (Umur, 1949, ss. 25-33.)

Of'taki 69 adet medrese; tüm ildeki medreselerin % 46,3'üne, medrese talebelerinin de % 31,7'sine karşılık gelmektedir ki, bu durum Trabzon merkez ve kazaları arasında oldukça yüksek bir orana tekabül etmektedir. Aynı şekilde Trabzon merkezdeki % 18.67'lik, Akçaabat'taki % 13.63'lük, Vakfikebir'deki % 14. 27'lik ve Sürmene'deki % 16.64'lük orandaki talebe sayıları, Solaklı Vadisi'ndeki talebe sayısından (%36.27) oldukça geri kalmaktaydılar.

Trabzon ili genelinde mevcut 149 medrese arasında talebe sayıları bakımından 170 talebe ile Vakfikebir Merkez Medresesi, 167 talebe ile Akçaabat Medrese-i Kebir Medresesi, 130 talebe ile Akçaabat Sekmese Medresesi ve 112 talebe ile Çaykara Şinek/Ataköy Medresesi (Albayrak, S., 2002, ss. 306-312.) ilk dört sırayı paylaşmaktadır.

Of medreseleri içerisinde en fazla talebe ile Şinek/Ataköy (112 talebe), Çoroş/Taşkıran (81 talebe), Holaysa/Baltacılı-Yeşilalan (61 talebe), Anoso/Çambaşı (58 talebe), Çufaruksa/Uğurlu (57 talebe), Şerah/Uzungöl (51 talebe), medreseleri öne çıkmaktadır. Keler, Arşela/Tüfekçi ve Kalis/Konuklu medreseleri de 3'er talebe ile son sırada yer almaktadır.

1914 yılında Of'a bağlı bir nahiye olan Çaykara ilçesinin hemen hemen her köyünde bir medrese bulunmakla birlikte bazı büyük köylerinde iki medresenin varlığı dikkat çekmektedir. Bu köyler Ogene/Kökнар, Hopşera/Soğanlı-Akdoğan, Kondu/Dernekpazarı, Zeno/Ulucami ve Anoso/Çambaşı köyleridir. Hatta Şerah/Uzungöl'de üç medrese bulunmaktaydı. (Albayrak, S., 2002, ss. 307-309.)

Dönemin Trabzon İngiliz konsolosu Alfred Biliotti, medreselerin sayısının Trabzon'un doğusuna doğru fazlalaşmakta olduğunu ifade ettikten sonra şu açıklamayı yapar: “*Bunun sebebi de bu bölgedeki ahalinin son 150 yıl içinde İslam'ı kabul etmesi idi. Dolayısıyla İslamî bilgiler ile teşhiz edilmeleri gerekmektedir. Bu amaçla buralarda çok sayıda medreseler açılmıştır.*” (Şaşmaz, 1997, s. 42.)

Medrese eğitimine başlayan talebeye önce Kur'an öğretilir, sonra hafızlık kabiliyeti olanlara isteğe bağlı olarak hafızlık yaptırılırdı. Hafızlık yapmayanlar doğrudan, yapanlar ise hafızlıktan sonra Arapça eğitimine başladılar. Arapça eğitimine ilk basamak olan Sarf'tan başlanırdı. Bu bağlamda *Emsile, Bina, Maksut, İzzî, Merrah* kitapları okutulurdu. Sarf'tan sonra Nahiv'e geçilir ve *Avâmil, İzhâr, Kâfiye* ve *Molla Câmî* okunurdu. Arapça eğitimi devam ederken Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm gibi şer'î ilimlere ait *Celâleyn, Meşâriku'l-Envâr, Halebî, Mültekâ, Beydavî, İsağoci, Şerh-i Akâid, Ramazan Efendi, Akâid-i Kesteli, Mirâtu'l-Usûl* kitapları⁹ okutulurdu. (Bakkaloğlu, 2002, ss. 338-339)

Osmanlı Devleti döneminde Of-Çaykara vadisindeki medreselerin diğer medreselerden en önemli farkı, bazı derslerin eksik olması ve derslerin hep aynı hoca tarafından verilmesiydi.

⁹ *Sarf (Etimoloji)*: Kelime türemeleri ve fiil çekimleri konularının işlendiği bu derste okutulan kitaplardan en meşhur olanları *Emsile, Binâ, Maksûd, İzzî* ve *Merah*'dir. *Emsile, Binâ, Maksûd* adlı temel gramer kitaplarının yazarları bilinmemektedir. *İzzî, İbrahim bin Abdülvehhab ez-Zincânî (1257)*'nin; *Merah* ise Ahmed bin Ali bin Mesud'un eseridir. *Nahiv (Formoloji)*: Arapçanın cümle yapısı ve kuruluşu konularının anlatıldığı bu derste en yaygın olarak okutulan kitaplardan *Avâmil*, Muhammed Birgivi Efendi (1573)'nin eseri olup Arapça gramerinde kelimelerin i'rabı üzerinde durur. *Izhar*, asıl adı “İzhâru'l-Esrâr fi'n-Nahv” olan bu kitap da aynı kişiye aittir. *Avâmil* kitabındaki konuların derinlemesine işlendiği bu kitap da kelimelerin i'rabını inceler. *Kâfiye*, İbn Hâcib adıyla tanınan Osman b. Ömer (1248) tarafından yazılan bu eser, nahiv konularını pek çok örneklerle anlatan üst düzey bir eserdir. Bu esere “el-Fevâidü'z-Ziyâiyye fi Şerhi'l-Kâfiye” adıyla yazılan, Molla Câmî (1492) tarafından hazırlandığı için de *Molla Câmî* adıyla bilinir. (Hızlı, 2008, s. 34.)

Diğer medreselerde okutulan dersler, ayrı ayrı hocalar tarafından verilmekte, Of çevresindeki medreselerde Ahlak ilmi, Türk Edebiyatı, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi gibi dersler de okutulmamaktaydı. (Saran, 2013, ss. 235-236.)

Bu medreselerde eğitim alan talebelerin çoğunluğu Of, Çaykara ve komşu ilçelerden olmakla birlikte Bayburtlu, Giresunlu, Ordulu, Gümüşhaneli, Rizeli talebeler de bulunmaktaydı. (Saran, 2013, s. 236.)

Medreselerin işlevi ve özellikleri açısından tam bir uyumluluk içerisinde olmasa da dini tedrisatın yoğun bir şekilde işlendiği alanlarda dikkat çeken bir tarikat bağlamının da kısaca irdelenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Genelde dinin temel ilke ve prensiplerinin uygulandığı bölgelerde tekkelerin yer aldığı düşünüldüğünde, 1869 Trabzon Salnamesine göre bu coğrafyada bu kadar medrese olmasına rağmen sadece bir tek tekkenin bulunması dikkat çekicidir. Özellikle Trabzon'un doğusuna doğru olan bölgede batı tarafından çok daha az tekke bulunmaktadır. Trabzon merkezde 8, Rize'de 3 ve Of'ta bulunan bir tekkenin dışında Lazistan sancağına bağlı Batum kazasına kadar olan bölgede hiçbir tekke yer almamaktadır. Trabzon'un Batısında ise (Canik sancağına bağlı) Bafra kazasına kadar 53 tekke bulunmaktadır. (c. I, ss. 70-75)¹⁰

Tarikat anlayışının bu bölgede 19. asrın ikinci yarısından itibaren yaygınlaştığı ve bunun daha çok *Nakşibendilik* merkezli olduğu görülmektedir. Nakşibendiliğin gelişmesini ve özellikle bu yörede yayılmasını sağlayan Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî (1813-1893), ilk medrese tahsilini Of'un Çufaruksa/Uğurlu beldesinde yapmıştır. (Günaydın, 2008a, s.118.) Yine Gümüşhanevî'den hem medrese ilimlerini hem de tasavvufi bilgilerini tahsil edip zahir ve batını, medrese ve tarikatı Kur'an ve Sünnet çizgisinde birbirine yakınlaştırmayı büyük oranda başaran Dernekpazarılı Yusuf Şevki Efendi'nin (Yıldırım, 2002, ss. 572-573) yöredeki etkinliğinden söz etmek gerekir. Yusuf Şevki Efendi (1840-1904)'nin yanı sıra Of'un Mapsino/Gürpınar beldesinden Şeyh Ahmed Efendi, Çalekli Dursun Fevzi Güven (1883-1977) ve Hacı Feriştad Efendi (1886-1929) hem medrese geleneği hem de tasavvuf eğitimi bir arada yürüten önemli şahsiyetlerdir. (Günaydın, 2008a, s.120.)

Söz konusu medreselerin fiziki durumuna da kısaca bakmak gerekirse, Anadolu'da inşa edilen ve çok sayıda dersliği veya odası bulunan büyük medreselerin genelde taş işçiliği ile yapıldığı bilinmektedir. Of yöresinde ise, günümüze ulaşan medreseler incelendiğinde nispeten daha küçük ve diğer medreselerde olduğu gibi çoğu ahşaptan, bir kısmı da taştan yapıldığı görülmektedir. Öte yandan medreseler genelde bu şekilde müstakil bir yapı olarak inşa

¹⁰ Hatta Mustafa Cansız'ın verdiği bilgiye göre bölgede hiçbir tekke yoktur. (Mustafa Cansız, "Of Kazasının Umumi Tarihçesi", *İnan, Trabzon Halkevi Kültür Dergisi*, Yeni Seri sayı: 38, s. 13, aktaran, Günaydın, 2008a, s. 103.)

edilirken, kimi medreselerin de evin bir bölümünde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Dernekpazarı Güney Mahallesi'nde Efendioğlu Ali Şakir Efendi 1899 yılında inşa ettiği evin bir bölümünü öğrencilerin ders okuyacağı şekilde yaptırmış ve burada tedrisatını devam ettirmiştir. Bunun yanı sıra Çaykaralı Hacı Hasan Efendi (1909-1982), tedrisatını kendi evinin alt katındaki medresede yürütüyordu. Bu yapılar günümüzde de varlığını korumaktadır. (Günaydın, 2008a, ss.110-111.)

Osmanlı genelindeki medreselerin gerilemesine yol açan nedenlerin¹¹ büyük ölçüde Of ve çevresindeki medreseler için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. 1950'li yıllarda Of yöresi medreselerinin müfettişliğini yapan Hasan Umur'un, Of halkının zeki, çalışkan, ilme ve eğitime değer veren kişiliğe sahip olduğunu, kazada mevcut 80 civarında medresenin ve 3-4 bin kadar talebenin bunu kanıtladığını ifade ettikten sonra son dönemde medrese geleneğinin bozulmasına dair yaptığı değerlendirme şöyledir:

“Bu medreselerin bütün yurttaki medreseler gibi zamana uygun –bilinmesi zaruri olan ilimlerden mahrum bırakılmaları, verilen emeğe karşı yapılan ifadeyi mahdut bir dereceye indirmiştir. Dünyayı nurlara gark eden yeni ilimler ve yeni usuller, bizim medreselerin kapılarına yanaşamamıştır. Asırlarca evvel meydana konan nazariyeler, usuller olduğu gibi kalmamış, belki tedenni etmiştir. Hâlbuki zamanın icabatı, her şey gibi medreseler de yenilikler, inkılâplar istiyordu. Uyandırıcı bir inkılâpçı bekleyen medreseler, ümit edilenin aksine –yaşamak hakkı iken, yanlış bir fikrin tesiriyle- ölümlerle karşılaştı ve yok yere memleketin muhtaç olduğu bir müessese yok olup gitti.” (Umur, 1949, s. 25.)

Umur, ayrıca Of medreselerindeki kalitenin düşüşünü haftalık ders sayısının fazlalığına, müfredat yoğunluğuna ve okutulan derslerin aynı müderris tarafından verilmesine bağlamaktadır:

“Medreselerdeki müderrislerin okuttukları derslerin hudutsuz olmasıdır. Herhangi bir yüksek mektep veya lisede bir hocanın en çok haftada 20 saat ders okutabileceğini kabul edelim –ki en yüksek bir gayrettir-. Medreselerde ise bir hoca haftada elli saat ders okuttuğu vaki idi. İcabında Emsile'den tut; sarf, nahiv, mantık, meânî, beyan, fıkıh, usulü fıkıh, kelâm, tefsir, hadis gibi derslerin hepsini bir günde okutur. Bu durum karşısında hoca ne anlatır, talebe ne anlar. Eğer birkaç medrese müderrisleri birleşip

¹¹ Nüfus yoğunluğu, devletin diğer müesseselerindeki bozukluklar, ulema çocukları (ulemazâdegân) sınıfının doğuşu, ilmiyeye ait kanun-talimat ve geleneğin çiğnenmesi (Baltacı, 1976, ss. 61-71), merkezîyetçilik, saltanat kavgası, talebe isyanları (Atay, 1983, ss. 136-138), 17. asırdan itibaren devletin sosyal ve ekonomik düzeninin bozulmaya başlaması ile önce vakıf müessesesi sonra da ona bağlı olarak eğitim ve öğretim sisteminin çökmeye yüz tutması, (Kodaman, 1980, ss. 10-11,) medreselerden imtihanların kaldırılması ve medresede okuyanların askerlik hizmetinden muaf olmaları yüzünden asker kaçaklarının sığmağı olması. (Umur, 1949, s. 28.)

bir karar alarak derslere göre talebeleri taksim kudretini gösterebilselerdi, çok faydalı bir yenilik yapmış olurlardı.” (Umur, 1949, s. 27.)

Hasan Umur, kazadaki müderrislerle yaptığı görüşmelerden elde ettiği intiba neticesinde medreselerin iyileştirilmesine ve geliştirilmesine dair yapılması gerekenler konusunda hazırladığı raporu, dönemin Of müftüsü Bakkalzâde Hüseyin Efendi (1854-1921)'ye sunmuş olmasına rağmen bu rapor pek dikkate alınmamıştır. Raporda, medreselerde takip edilen eğitim-öğretim metodunun artık bozulmaya başladığı ifade edildikten sonra merkezi bir konumda bulunan Of'un Çufaruksa/Uğurlu beldesinde tek bir medrese kurulup çağa ve hayata uygun bazı derslerin ilavesiyle bir yenilik meydana getirilmesi gerektiği, dışarıdan gelecek hocaların masraflarının bir şekilde karşılanması ve Bakkalzâde Hüseyin Efendi'nin müftülüğünden istifade ederek medrese müdürlüğünü yürütmesi talep edilmiştir. (Umur, 1949, ss. 28-29.)

Bilindiği gibi 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm yurttaki medreseler kapatılmıştı. Pek tabiidir ki ülke genelindeki medreseler kapatılınca son üç asırdır hizmet vermiş olan Of ilçesindeki medreseler de aynı akıbete maruz kalmış oldu. Aynı kanunla tüm yurttaki açılan ve medreselerin yerine ikame edilen 29 İmam Hatip Lisesinden biri de Of'ta açılmıştır. Bununla birlikte din eğitimine bazı kısıtlamalar getirildiği ve sıkı takibe tutulduğu da bilinmektedir.

Of'taki medreselerin kapatılmasıyla birlikte bu bölgede dini eğitimin de bittiğini söylemek mümkün değildir. Of halkı, bir Karadenizli olarak karşılaştığı problemlere eski yoğunlukta olmasa da din eğitimine kendince ürettiği çözümlerle devam etmiştir. Of-Çaykara istikametindeki Solaklı deresiyle ayrılan sırtları ve tepelerindeki yerleşim alanlarını güvenlik güçleri kontrol edemiyordu. Zira o dönemde köylere ulaşımı sağlayan araç yolları mevcut değildi. Güvenlik görevlilerinin yaya yolunu takip etmek zorunda kalması nedeniyle müderrislerin eğitim faaliyetlerini kontrol etmeleri oldukça zordu.(Günaydın, 2008a, s. 132.) Bölge insanının çokça önemseydiği ve hiçbir zaman vazgeçmek istemediği dini eğitime devam edebilmek adına uyguladığı ikinci metot da köye giriş yollarına nöbetçi dikmekti. Jandarmanın geldiğini gören nöbetçiler derhal köye haber verip eğitime bir süre ara verildiği sıkça duyulan vakalardandır.

Mütedeyyin bölge halkı dini hizmeti yürütenlere ve güvenlik güçlerine karşı duydukları saygı ve güven nedeniyle güvenlik güçleri ile dini kimliği olanlar arasında bir yanlışlığa mahal vermeden bir köprü kurmayı başarmışlardır. Bu sayede diğer bölgelerde güvenlik güçleri ile halk arasında yaşanan istenmeyen vakalar bu vadiye yaşanmamış oldu. Bu ara dönemdeki eğitim, Gargar Müslim Efendi (1851-1938), Tayyib Zühdü Efendi (1867-1942), Çalekli Dursun Efendi, Mehmet Rüştü Aşıkkutlu ve Hacı Hasan Rami Efendi gibi hocalarla tabir caizse bazen

yer üstünde bazen de yer altında sürdürülerek büyük bir sorun olmaktan çıkmıştır. Netice itibariyle 1924 yılından itibaren din eğitimi alanında ortaya konan rezervler ve uygulanan kısıtlamalar sonucunda normal şartlarda inkıta uğraması gereken bu sistemin, sözü edilen ulemanın akılcı uygulamalarıyla devam edebilmiş olması medrese geleneği açısından dikkat çekici bir durumdur.

Sonuç

20. asrın sonlarında köylerinin tamamına yakınında birer, hatta bazı köylerinde iki medrese, 3-4 bin dolayındaki medrese talebesi ve yüzlerce müderrisi bulunan Of'un, bu yoğunluktaki medrese, müderris ve öğrenci sayısının sorgulanması ve irdelenmesi gereken bir husus olduğunu ve tarihe bu anlamda not düşülmesi gerektiğini düşünüyoruz. 1867-1873 yılları arasında Trabzon'da İngiliz Konsolosluğu görevinde bulunan W. Gifford Palgrave'nin 29 Ocak 1873 tarihinde yayınladığı raporunda Of kazasının çok sayıdaki medresesi, müderrisi ve talebesiyle ünlü olduğunu ve Anadolu'nun hiçbir bölgesinde bu kadar çok sayıda molla ve müftüye rastlanmadığını ifade etmesi (Bkz. Meeker, 2005, s. 300) de bölgeyi tanımlaması bakımından kayda değerdir.

Of, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedilmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı iskân politikası gereği bu bölgeye yerleştirdiği Müslüman nüfus sayesinde İslamlaştırılmıştır. Ayrıca burada Maraş'tan gelerek halkın ihtida etmesine büyük katkısı olan Şeyh Osman Efendi ve iki kardeşinin katkılarını da göz ardı etmemek gerekir.

Yörede yaklaşık üç asırlık bir geçmişi olan medreseler ve medreseler özelinde '*Oflu Hoca*' namıyla ün salmış müderrisler, bölge insanının hatta tüm Anadolu'nun eğitiminde aktif bir rol oynamış kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu bu müderrisler sayesinde geleneksel medrese eğitiminin disiplinden taviz vermeden sürdürülmüş olmasının da yörenin sosyo-kültürel yapısına değerli katkıları olduğu muhakkaktır.

Bölgede son birkaç yüzyıldır etkin bir şekilde hizmet vermiş olan medreselerin sayısı üzerinde yaşanan karmaşanın büyük ihtimalle kaynaklardaki maddi yazım hatalarından kaynaklandığı ve buna bağlı olarak da Of'ta çevre il ve ilçelerden fazla medrese olmakla birlikte iddia edildiği kadar aşırı sayıdaki medresenin bu bölgede yer almadığı anlaşılmaktadır.

Vaktiyle din eğitimine kısıtlamalar getirilmesi veya medreselerin kapatılması medrese geleneğine ait eğitim faaliyetlerini sekteye uğratmış olmasına rağmen, '*Oflu Hoca*' bir şekilde bu doğrultudaki faaliyetlerini sürdürmüştür. Zor şartlar altında olsa da medrese eğitimi alanındaki bu faaliyetlerin devam ettirilmiş olması, bölgenin kültürel ve dini yaşamında din eğitiminin ne derece önemli olduğunu gösteren en somut örneklerden birisidir.

Kaynaklar

- Albayrak, Haşim, (1986), *Of ve Çaykara I*, Ankara: Cantekin Mat.
-, (2008), *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Albayrak, Sadık, (2002), “1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara’da İlmî Hayat”, *Çaykara’nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I*, (ss. 302-316), Trabzon: Eser Ofset.
- Aşıkkutlu, Emin, (1991), “Mehmet Rüştü Aşıkkutlu” mad. *DİA*. c. V. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Atay, Hüseyin, (1983), *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergâh yay.
- Bakkaloğlu, İ.Hakkı, (2002), “Çaykara Medreseleri, Müderrisler ve İcazetnâmeler”, *Çaykara’nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I*, (ss. 337-377), Trabzon: Eser Ofset.
- Baltacı, Cahit, (1976), *XV-XVI Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan mat.
- Bostan, Hanefi, (1974), “XVI. Asrın Sonlarında Çaykara’da Sosyal ve İktisadi Hayat”, *Çaykaralılar*, yıl: 2, sayı: 6, İstanbul.
-, (1997) “Boyun Eğmişti Bir Görmeye Ruhban,” *Tarih ve Medeniyet*, sayı: 44. İstanbul.
-, (1994), “XV-XVI. Asırlardan Çaykara’da İslamiyet ve Maraşlı Şeyh Osman Efendi”, *Çaykaralılar*, yıl: 2, sayı: 7, (ss. 17-20) İstanbul.
- Demircioğlu, İ. Hakkı, (1996), *1881-1908 Döneminde Trabzon Sancağı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (KTÜ. Sos. Bil. Ens.), Trabzon.
- Doğan, İsmail, (2012), *Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri*, Ankara: Nobel yay.
- Düzenli, Yahya, (2006), “Mandan Hoca’dan Günümüze Ofli Hoca: İronik Şablonun Ötesi”, *Temel Kimdir*, (ed.:), Ömer Asan, (ss. 92-129), İstanbul Heyamola yay.
- Ertan, M. Emin, (2012), *Hudekzâde Mehmed Vehbi Efendi Manzume-i Numaniye li Kasas-i İbrahim (a.s.) fî Fazl-ı Mekke*, Ankara: Kurtuba yay.
- Günaydın, Mehmet, (2008a), “Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış”, *KSÜ. İlahiyat Fak. Der.*, sayı: 12 (ss. 101-136).
-, (2008b), “Reisu’l-Kurra Mehmet Rüştü Aşıkkutlu’nun Kur’an Öğretimine Katkıları ve Dini Görüşleri”, *KSÜ İlahiyat Fak. Der.*, sayı:1 (ss.121-154).
- Hızlı, Mefail, (2008), “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *UÜ. İlahiyat Fak. Der.*, cilt: XVII, sayı: 1 (ss. 25-46).
- İslam Ansiklopedisi, (1964), Salname, mad., X, (ss.134-136), İstanbul: MEB.
- Kodaman, Bayram, (1980), *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul: Ötüken yay.
- Meeker, E. Michael, (2002), *A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, London, England: University of California Press.
- Salname-i Nezaret-i Mearif-i Umumiyye, (1321/1903), (Altıncı Sene), Asır Matbaası.
- Sami, Şemseddin, (1316h.), *Kamusu'l-A'lam*, İstanbul: Mihran Mat.
- Saran, A. Kemal, (2013), *Omuzumda Hemence*, İstanbul: Timaş yay.
- Şaşmaz, Musa, (1997), “İngiliz Konsolosu Alfred Biliotti’nin 1885’teki Raporuna Göre Trabzon Vilayetinde Eğitimin Durumu”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, sayı:163, (ss. 41-53).
- Şevket, Şakir, (2013), *Trabzon Tarihi*, (haz., İsmail Hacifettahoğlu), İstanbul: Kurtuba yay.
- Trabzon Vilayeti Salnamesi, 1869, 1881, 1888, 1892, (1993), (haz.:) Kudret Emiroğlu, Ankara.
- Umur, Hasan, (1949), *Of ve Of Muharebeleri*, İstanbul: Güven Mat.

....., (1956), *Of Tarihine Ek*, İstanbul.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, (1988), *Osmanlılarda İlimiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yavuz, Y. Şevki, (1995), “Ferşad Efendi” mad. *DİA*, c. XII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Yıldırım, Arif, (2002), “Kondulu Yusuf Şevki Efendi”, *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I*, (ss. 572-576.), Trabzon: Eser Ofset.